

**Gonca Gökalp-Alpaslan (2002) XIX. YÜZYIL YAZILI
ANLATILARINDA SÖZLÜ KÜLTÜR ETKİLERİ, Ankara: Kültür
Bakanlığı Yayınları, 1015 s., ISBN: 975 - 17 -2890 - 8.**

S. Dilek YALÇIN-ÇELİK*

Dr. Gonca Gökalp-Alpaslan'ın, *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri* adlı kitabı, 1015 sayfadır ve Kültür Bakanlığı tarafından 2002 yılında, Ankara'da yayımlanmıştır.

Yazar, Hacettepe Üniversitesi'nde, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı ve karşılaştırmalı edebiyat alanlarında çalışmalar yapan bir akademisyendir. Kitap, araştırmacının, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Gelenekten Gelen Unsurlar (Sözlü Kültür Etkileri Doğrultusunda XIX. Yüzyıl Anlatılarında Yapı: Konu, Kurgu, Öykü, Kişi)* adıyla Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bitirmiş olduğu doktora tezinin, yeniden yayına hazırlanmış halidir.

XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri adlı inceleme ve araştırma kitabı, giriş (Sözlü Kültür-Yazılı Kültür İlişkisi Açısından XIX. Yüzyıla Bir Bakış), konu, kurgu, öykü, kişi, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Dr. Gonca Gökalp-Alpaslan, çalışmasında, şu temel düşüncüyü geliştirmiştir: Türk edebiyatında, XIX. yüzyıl, çok özel bir dönemdir. Çünkü Batı kültürü ile geleneksel Türk kültürünün birbirine karıştığı ve sanat, edebiyat, sosyal bilimler ve fen bilimleri, hukuk, ekonomi ile askerî alanda yeni bir sentezin yaratılmaya çalışıldığı bir dönemdir bu. Batılı anlamda romanın / hikâyenin başlangıcı, XIX. yüzyıldır. Bir yandan ilk roman örnekleri verilmeye başlanırken, diğer yandan sözlü kültür (destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, meddah hikâyeleri, masallar, gölge oyunları, orta oyunları) tüm canlılığı ile kültür hayatında yaşamaya devam etmektedir. Bu iki gerçeğe dikkati çeken araştırmacı, ilk yazılı anlatıları ele alarak, bu metinler üzerinde halk anlatılarının etkilerini bulmaya çalışmıştır. Böylece halk anlatılarından yazılı anlatılara geçiş sürecinde, gelenekten gelen izlerin neler olduğu saptanmış, Batılı bir kimlikle ortaya çıkan *Türk romanının geleneksel temelleri olduğuna* dikkat çekilmiştir.

Bu amaçla araştırmacı, XIX. yüzyılda, ilk edebî roman örneği verilinceye kadar geçen sürede yayımlanmış yazılı anlatıları ele alarak, bu metinler üzerinde incelemeler yapmıştır. 1796-1876 yılları arasında yayımlanan ve çalışmaya dahil edilen on altı eser şunlardır: *Akabi Hikâyesi* (Vartan Paşa), *Muhayyelât-ı Ledünn-i İlahi* (Ali Aziz Efendi), *Hayalât-ı Dil* (Hasan Tevfik), *Müsameretnâme* (Emin Nihat

* Yard. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

Bey), *Temaşa-i Dünya ve Cefakar ü Cefakeş* (Evangelinos Misailidis), *Ta'aşuk-ı Tal'at ve Fünat* (Şemsettin Sami), *Gülzar-ı Hayâl* (Yusuf Neyyir Bey), *Sergüzeşt-i Kalyopi* (T. Abdi), *Seyr-i Servnaz* (T. Abdi), *Âşık ile Ma'suk Dürbünü ve Her Milletin Güzeli* (Vâzi), *Muhadese-i Dil ü Âşık* (?), *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* (Ahmet Mithat Efendi), *Felatun Bey ile Rakım Efendi* (Ahmet Mithat Efendi), *Öksüz Kaptan* (Ali Rıza), *Tesadüf-i Âcibe ve Hikâye-i Garibe Yahut Üç Sergüzeşt* (Ahmet Rif'at), *İntibah* (Namık Kemal). 1876 yılından sonra yayınlanan romanlarda sözlü kültür etkilerinin gittikçe azalması dikkate alındığından çalışma, bu tarih ile sınırlandırılmıştır.

Yukarıda sözü geçen ve çalışma kapsamına alınan eserlerin en önemli özelliği iki ana başlıkta toplanabilir. Birincisi, azınlıklar tarafından yazılan eserlerin, örneğin *Akabi Hikâyesi*, Vartan Paşa; *Temaşa-i Dünya ve Cefakar ü Cefakeş*, Evangelinos Misailidis gibi, ilk olarak bu çalışma ile, Türkçe yazılmış diğer metinlerle birlikte, Türk edebiyat tarihi içerisinde değerlendirilmiş olmasıdır. İkincisi, bu metinler, ilk olarak bu çalışma ile gün ışığına çıkmış, incelenerek tahlil edilmiştir.

Sözlü Kültür-Yazılı Kültür İlişkisi Açısından XIX. Yüzyıla Bir Bakış alt başlığını taşıyan "Giriş" bölümünde, öncelikle sözlü kültür ve gelenek kavramları üzerinde durulmuştur. Ardından sözlü kültür ve yazılı kültür arasındaki benzer ve farklı yönler karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Genel olarak kitapta, XIX. yüzyıl yazılı anlatılarında sözlü kültür öğeleri inceleneneğinden, 1876 yılına kadar, sözlü kültür ürünlerine ait malzeme detaylı olarak anlatılmıştır. Batılı anlamda roman ve hikâyeyi anımsatan halk hikâyesi, meddah hikâyeleri, destanlar, masallar, taşbaskı olarak yazıya geçen ürünler hakkında bir döküm yapıldıktan sonra, bu malzeme üzerinde, araştırmacıdan daha önce inceleme yapan kişilerin çalışmalarına atıf yapılmıştır.

"Konu" başlığını taşıyan birinci bölümde, halk anlatılarında işlenen konuların neler olduğu sınıflandırılmıştır. Alt başlıklara ayrılmakla birlikte, en kaba bir sınıflandırma ile, "aşk" ve "kahramanlık" konularını işleyen halk anlatıları, ortak bir kültür mirası yoluyla, yazılı anlatılara, biçim değiştirerek geçmiştir. Bu konuya dikkati çektikten sonra, "Aşk, halk hikâyelerinin ve masalların olduğu gibi, ilk yazılı anlatıların da konularından biridir" diyen Gökalp-Alpaslan, ele aldığı bölümde halk hikâyeleri, masallar ve meddah hikâyelerinde aşk konusunun nasıl işlendiğini anlatmış, yukarıda adı geçen eserlere, aşkın ne şekilde yansıdığını karşılaştırmalı olarak vermiştir. "Aşk" alt başlığı altında, ayrıca, "Macera" (aşk uğruna çekilen ıztıraplar ve yaşanan güçlükler), "Namus ve Sadakat", "Esaret", "Para", "Alafrangalık" ve "Siyasal Konular" üzerinde aşk konusu ile bağlantı kurularak ve eserlerden örnekler vererek tek tek durulmuştur.

"Kurgu", başlığını taşıyan ikinci bölümde, her anlatının bir anlatma düzeni ve mantığı olduğu ilkesinden yola çıkılarak, kurgu kavramının ne olduğu tanımlanmıştır. Halk anlatılarının yapısında değişmeyen bir öge olan "öykü çekirdeği", kavramını veren araştırmacı, buna bağlı olarak halk anlatılarının değişik türlerindeki (masal, halk hikâyesi, meddah hikâyeleri, Karagöz ve ortaoyunu) yapısal özellikleri açıklamıştır. İlk yazılı anlatılarda da, standart bir kurgu yapısı oluşturmaya çalışılmış ve şu üç alt başlık ortaya çıkmıştır:

XIX. YÜZYIL YAZILI ANLATILARINDA SÖZLÜ KÜLTÜR ETKİLERİ

1. İç içe dizilişli kurgu (çerçeve anlatı)
2. Art Arda dizilişli kurgu (kronolojik anlatı)
3. Eş zamanlı kurgu (paralel anlatı)

Bu üç başlık altında yer alan kurgu düzenine göre, XIX. yüzyıl yazılı anlatıları tahlil edilmiş, karşılaştırmalar yapılmıştır.

“Öykü” başlığını taşıyan bölümde, öykü bir kavram olarak tanımlanmıştır. Halk anlatıları ve erken dönem yazılı anlatılar söz konusu edildiğinde, yazınsal öğelerin en ilkel unsuru, romanın da temel yapısını oluşturan modern anlamda bir öykü tanımlamasından söz edilemeyecektir. Bu durumda araştırmacı, öyküyü oluşturan küçük parçalardan (motif) yola çıkarak bir değerlendirme yapmıştır. Ele alınan çalışmada, hem halk anlatıları, hem de erken dönem yazılı anlatıları için çekirdek öyküyü oluşturan sabit motiflerin kullanıldığı belirlenmiştir. Buna göre üç alt başlık ortaya çıkmıştır:

1. Aşkın başlamasına ilişkin motifler
2. Engellere ilişkin motifler
3. Sonuçlandırmaya ilişkin motifler

Aşkın başlamasına ilişkin motifler arasında belirlenen unsurlar şunlardır: Düşte aşık olma, methini duyarak aşık olma, resmini görerek aşık olma, birlikte yetişen kız ile erkeğin birbirine aşık olması, ilk görüşte aşk. Bu motiflerin ne şekilde kurgu içine yerleştirildiği tanımlandıktan sonra, her biri için eserlerden alıntılar yapılarak örnekler oluşturulmuştur.

Engellere ilişkin motifler arasında; kılık değiştirme, karşılaşılan âşıkların birbirini tanımaması, sevgili tarafından sınanma ve yarışma, sevgilinin ailesi tarafından şart koşulan para ya da iş, aileler arası düşmanlık, din ayrılığı, sosyal sınıf ayrılığı, sözleşme-nişan alıp verme, gurbete çıkma yer almaktadır. Bu motifler anlatılırken araştırmacı, genel bir tanım yapmış, ardından metinlerden örnekler vererek düşüncelerini desteklemiştir. Sonuçlandırmaya ilişkin motifler ise üç türdür. Mutlu son, mutsuz son ve açık uçlu son.

Çalışmanın dördüncü bölümü, “kişi” başlığını taşımaktadır. Gökalp-Alpaslan, bu bölümü, birinci derece kişiler, ikinci derece kişiler, tip özelliği gösteren kişiler ve figüranlar olarak ayırmıştır. Birinci derece kişiler, kahraman-âşık, sevgili ve rakip olarak belirlenirken, ikinci derece kişiler olumlu ve olumsuz kişiler olarak ayrılmış, birinci dereceden kişilerin macerasına paralel ya da karşıt bir macera çizgisi taşıyan kişiler ilave edilmiştir.

Kişilerin tahlilinde varılan nokta, ilk yazılı metinlerden son örneklere doğru kronolojik inceleme sonucunda, düz kişilerden yuvarlaklaşmaya doğru bir gelişim çizgisinin izlenmesidir. Sonuç olarak edebiyat tarihimizde, özgün kişileri yaratmaya doğru bir eğilim olduğu gözlenmiştir.

Dr. Gonca Gökalp-Alpaslan'ın, *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri* adlı kitabı, siyasal ve sosyal değişmelerin hızla yaşandığı bir dönem olan XIX. yüzyılda, yazılı Türk anlatılarını mercek altına alan başarılı bir çalışmadır. Değişme ve Batıya uyum sağlama sürecinin edebiyat dünyasına yansımalarının izleri,

karşılaştırmalı bir çalışma ile ortaya konmuştur. Sözlü kültür ürünleri ve geleneksel değerlerin bu değişim süreci içerisindeki durumu Türk kültür tarihi açısından önemli ipuçları içermektedir.

Teknolojinin gelişmesi, matbaanın edebiyat alanında işlevsel hale ilk olarak bu dönemde gelmesi, edebiyatta da sözlü kültürden yazılı kültüre doğru hızlı bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Araştırmacı, bu dönüm noktasını sağlam delillere dayanarak detaylı olarak incelemiştir.

Çalışma için seçilen metinlerin, hacim bakımından roman ve hikâye arasında bir uzunluğa sahip olması, gerek Türk, gerekse azınlıklardan (Türkçe yazan Rum ve Ermeni) metinlerin seçilmesi, yazarların eğitim durumları ve mesleklerinin birbirlerinden farklı olması, sonuçta varılan yargılar açısından tatmin edici bilgiler içermektedir.

XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri gibi önemli bir konuyu çalışırken araştırmacı, birkaç edebiyat yöntemini bir arada kullanmak durumunda kalmıştır. Bu yöntemler arasında, edebiyat sosyolojisi, metin tahlili, gelenek-edebiyat ilişkisi ve karşılaştırmalı edebiyat (sözlü kültür-yazılı kültür ilişkisi, yazılı metinler ve sözlü metinlerin yapısal açıdan karşılaştırılması) sayılabilir. Çalışma içerdiği edebiyat, sosyal bilimler, bilim ve teknolojik gelişmelerin edebiyata yansması ve siyasal değişimler açısından önemli bilgileri barındırmakla birlikte, kullandığı yöntem ile de örnek oluşturmaktadır.